

Islamic Maaref University

Scientific Journal Commentary Studies

Vol. 16, Summer 2025, No. 62

Explanatory examination of verses “ma Adraka ma’ Elliyyun”; “Kitabon Maqum”; “Yashhadohu al-Moqarrabun” in the opinion of the commentators of the Two Sects (Shiah and Sunni)

Nematollah Firuzi ¹ \ Narges Aghati ²

1. Assistant Professor, Department of Theology and Islamic Studies,
Imam Reza International University, Mashhad, Iran (Corresponding Author).

firoozi@imamreza.ac.ir

2. Master's degree student in Theology and Islamic Studies, Minor of Quran and Hadith Sciences,
Imam Reza International University, Mashhad, Iran.

nargesaghati479@gmail.com

Abstract Info	Abstract
Article Type: Research Article	<p>The present study analyzes the semantics of verses 19 to 21 of Surah Al-Mutaffefin from the perspective of the interpretations of the Two Sects and examines the three key words “ ‘Elliyyun” (the higher ones), "Kitabon Marqum” (the numbered book) and "al-Moqarrabun” (the ones brought close). This research, using a descriptive-analytical method and utilizing library resources, has analyzed the lexical and interpretive meaning of these terms from the perspective of Shiite and Sunni commentators. The findings show that "Elliyyun" in most interpretations is considered a symbol of the high status of the righteous in the Hereafter and a heavenly place. The "Kitabon Marqum" has been interpreted as a divine document and a sign of absolute justice in recording human actions, which is held in a high place with God. Also, "al-Moqarrabun" refers to angels or charitable individuals who have a special status and testify to the correctness of the deeds of the righteous. Analysis of these verses reveals the key role of these words in explaining the moral concepts and value system of Islam. This study also emphasizes the similarities and differences between Shia and Sunni interpretive perspectives on these verses, showing that although there are differences in some details, both perspectives emphasize common principles such as divine justice and the importance of righteous deeds. These findings can contribute significantly to deepening Quranic understanding and developing comparative interpretive studies.</p>
Date of received: 2025/03/18	
Date of modified: 2025/07/18	
Date of accepted: 2025/08/04	
Keywords	Al-‘Elliyyun, Kitab al-Marqum, Muqarrabun, comparative interpretation.
Cite this article:	Firuzi, Nematollah & Narges Aghati (2025). Explanatory examination of verses “ma Adraka ma ‘Elliyyun”; “Kitabon Maqum”; “Yashhadohu al-Moqarrabun” in the opinion of the commentators of the Two Sects (Shiah and Sunni). <i>Scientific Journal Commentary Studies</i> . 16 (2). 41-62. DOI: ??
DOI:	??
Publisher:	Islamic Maaref University, Qom, Iran.

Introduction

The present study examines the semantic relationship of three key words in verses 19 to 21 of Surah Al-Mutaffefin based on the interpretive views of the Two Sects. Considering the pivotal role of these concepts in explaining the value system and divine justice, this research has analyzed the semantics of these expressions using an analytical method and citing interpretive sources. The main goal is to explain the similarities and differences between the views of the commentators of the two schools and to present a new reading of the terms "Elliyin", "Kitabon Marqum", and "Muqarrabun". The main question of the research is how these concepts are reflected in the interpretation of Two Sects and what roles they play in explaining divine justice and human responsibility? The research background shows that although scattered studies have been conducted in this field, but comprehensive and comparative research with a semantic approach has received less attention. Therefore, although there are scattered studies, but a comparative and systematic research with this approach is not available.

Methodology

This research has been conducted using an analytical method and a comparative approach. The data have been collected through library studies and by referring to authoritative Shia and Sunni interpretations. The data analysis method was a qualitative content analysis with an emphasis on the semantics of the words and the semantic network of the verses in question. A comparative method has also been used to examine the similarities and differences in the views of the commentators of Two Sects.

Discussion

In the interpretation of “And what make you to perceive that who are “Elliyun” several views have been presented by commentators. Most interpretations consider "Elliyin" to be a very lofty place, beyond the direct comprehension of humans, whose greatness is emphasized by the negative interrogative structure "Maa Adraka" (what make you to know). The most important of these views are: the seventh heaven under the Throne and the place of the souls of the believers, Sidra al-Montaha, a tablet under the Throne to record the deeds of the righteous and the place where deeds are registered and recorded. Some have interpreted it as a spiritual position (reward for striving), the angels themselves, or a physical place to the right of the Throne or the fourth heaven. The common denominator of all these views is the lofty, sacred, and definitive nature of this position. Commentators have also offered different views regarding the "Kitabon Marqum" (numbered Book). This phrase could refer to the precise and unchanging record of each person's actions, which clearly determines the fate of the righteous (in “Elliyin”) and the wicked (in “Sejjin” (a prison in Hell). On the one hand, this book can be a sign of divine guarantee and protection for salvation from the fire and entry into Paradise. From a mystical perspective, this "book" has been interpreted as the luminous origin of the creation of the Ahl al-Bayt (a.s) and the special connection of the hearts of Shiites with them. The phrase "the close ones, bear witness to it" also states that the "close ones" are the witnesses and observers of the deeds, although there are different views about the identity of these close ones. Some consider them to be prophets and imams (peace be upon them) who are in the highest positions of closeness to Allah Almighty. Some consider them to be chosen believers who were pioneers in obeying Allah. Others believe that the close ones are high-ranking angels who oversee the actions of servants. Finally,

another view considers the close ones to be the close inhabitants of each heaven. The main concept is direct testimony and observation of this group on human actions.

Conclusion

Based on the findings of this study, the semantic analysis of the verses of Surah Al-Motaffefin confirms the hypotheses raised regarding the manifestation of divine justice and the precise system of recording deeds. The findings show that the "numbered Book" symbolizes the comprehensiveness of actions and the accuracy in calculating them, not simply destiny, which is consistent with the research question of how justice will manifest on the Day of Judgment. Also, the distinction between "sejjin" for evildoers and "Elliiyyin" for good doers confirms the hypothesis of distinguishing fate based on deeds. The word "Elliiyyin" as a symbol of the high status of Abrar (of good doers) is a practical guide to moral living and provides motivation for individual and social growth. Furthermore, the verse "Yashhadohu al-Moqarrabun" (the near ones to Allah witness it) shows the role of divine witnesses (whether angels or close human beings) in this justice-based system, which implies individual responsibility and divine supervision, and provides an objective answer to the question of how deeds will be witnessed in the Afterlife.

References

- *The Holy Quran*.
- Abdullah bin Abbas, Ibn Abbas (2004). *Tanveer Al-Meqbaas, Tafsir Ibn Abbas (the Lightning Ember from the Exegesis of Ibn ‘Abbas)*. Beirut: Dar al-Kotob al-Ilmiyyah. [In Arabic]
- Adeenevand Lorestani, Muhammad Reza (1998). *Kalamatollah al-‘Olya (The Supreme Word of Allah)*. Tehran: Osweh. [In Persian]
- Amin Isfahani, Nusrat Begum (n.d). *Makhzan al-‘Erfan fi Tafsir al-Qoran (The Treasure of Mysticism in the Interpretation of the Quran)*. Isfahan: Isfahan Association for the Protection of Bereaved Families (without guardian). [In Persian]
- Ashkewari, Muhammad ibn Ali (1994). *Tafsir Sharif Lahiji (Sharif Lahiji Exegesis)*. Tehran: Nashre Daad. [In Persian]
- Atiyye A’wfi, Atiyye bin Sa’d (2009). *Tafsir al-Qoran al-Karim (the Interpretation of the Holy Qur’an)*. Qom: Dalile maa. [In Arabic]
- Charkhi, Yaqub ibn Uthman (1999). *Tafsire Yaqub Charkhi (Ya’qub Charkhi Exegesis)*. Tehran: Fartab. [In Persian]
- Deobandi, Mahmoud Hassan (2006). *Tafsir Kaboli az Didgahe Ahle Sunnat (Kabuli Exegesis from the Sunni perspective)*. Tehran: Ehsan. [In Persian]
- Emami, Muhammad Jafar (2006). *Sha’ne Nozule Aayate Qoran (The Cause of the Revelation of the Verses of the Quran)*. Qom: Al-Imam Ali ibn Abi Talib (a) School. [In Persian]
- Fayzi, Abul-Faiz bin Mubarak (1996). *Sawate’ al-Alham fi Tafsir al-Malik al-‘Allam (the Illuminating Lights of the Revelations in the Interpretation of the words of the most Knowledgeable King)*. N.p: Seyyed Morteza Ayatollahzadeh Shirazi. [In Arabic]
- Jafari, Yaqub (2019). *Tafsir al-Kawthar (Kawthar Exegesis)*. Qom: Hijrat. [In Persian]
- Jorjani, Hussein ibn Hassan (1958). *Tafsir Gaazer: Jala’al-Adhhan Jala’al-Ahzan (Gaazer Exegesis): Polishing the Minds and Varnishing the Glooms)*. Tehran: n.n. [In Persian]
- Hashemi Rafsanjani, Akbar (2007). *Tafsire Raahnama (Guide Interpretation)*. Qom: Bostan Kitab. [In Persian]

- Hosseini Shirazi, Muhammad (2003). *Taqrib al-Qoran ela al-Adhhan* (Approaching the Quran to the Minds). Beirut: n.n. [In Arabic]
- Ibn Shahrashob, Muhammad ibn Ali (1990). *Mutashabeh al-Quran wa Mokhtalefahu* (Doubtful and diverse verses of Quran). Qom: Bidar. [In Arabic]
- Kashani, Fathullah bin Shukrullah (1957). *Tafsir kabir Menhaj al-Sadiqin fi Elzam al-Mokhalefin* (the Great commentary of the method of Rightful ones in the obligation of the Opponents). Tehran: Mohammad Hassan E'lmi bookstore and printing house. [In Persian]
- Kashefi, Hussein bin Ali (1491-1493). *Tafsire Hosseini "Mawahebe 'Elliyya"* (Hosseini Exegesis "the Gifts of the Exalted"). Saravan: Noor bookstore. [In Persian]
- Khosravani, Alireza (1970). *Tafsir al-Khosravani* (Khosravani Exegesis). Tehran: Islamic Bookstore. [In Persian]
- Makarem Shirazi, Nasser and colleagues (1995). *Tafsire Nemuneh* (Exemplary Interpretation). Tehran: Daar al-Koto al-Eslamiah. [In Persian]
- Meibodi, Ahmad bin Muhammad (1993). *Kashfol-Asrar wa 'Oddatol-Abrar* (Discovering the Secrets and the Tools of the Righteous ones). Tehran: Amir Kabir. [In Persian]
- Modarresi, Seyyed Mohammad Taqi (1990). *Men Hoda al-Qoran* (from the Guidance of the Qur'an). Tehran: Dar Mohebbi Al-Hussain. [In Arabic]
- Mishkini Ardebili, Ali (2013). *Tafsire Rawan* (The Simple Interpretation). Qom: Dar al-Hadith. [In Persian]
- Moghniyeh, Mohammad Javad (2007). *Tafsir Kashif* (Discoverer Exegesis). Translated by Musa Danesh. Qom: Bostan Kitab. [In Persian]
- Nahavandi, Mohammad (2007). *Nafahat al-Rahman fi Tafsir al-Qor'an* (the Breathes of the most Gracious in Commentary of the Quran). Tehran: Be'that Foundation. [In Arabic]
- Qaraati, Mohsen (2009). *Tafsire Nur* (the light Interpretation). Tehran: Lessons from Quran Cultural Center. [In Persian]
- Qarashi, Seyed Ali Akbar (1998). *Tafsir Ahsan al-Hadith* (the Best Speech Exegesis). Tehran: Be'that Foundation. [In Persian]
- Razi, Abu al-Futuh Hussein bin Ali (1992). *Rawd al-Jinan wa Ruh al-Jinan fi Tafsir al-Qoran* (the Gardens of Paradises and the Spirit of Paradises in the Commentary of Quran). Mashhad: Islamic Research Foundation. [In Persian]
- Rezaei Isfahani, Mohammad Ali (2008). *Tafsire Qorane Mehr* (Mehr Exegesis of Quran). Qom: Researches on Exegesis of the Quran and Sciences. [In Persian]
- Sadeghi Tehrani, Mohammad (2009). *Tarjoman Forqan* (the Translator of Furqan). Qom: Shukraneh. [In Persian]
- Shah Abdol-Azimi, Hussein (1984). *Tafsire Ethna-'Ashari* (Twelver Imams Exegesis). Tehran: Miqaat. [In Persian]
- Tabatabaei, Seyyed Mohammad Hussein (2005). *Al-Mizan fi Tafsir al-Quran* (the Criterion in the Exegesis of the Quran). Tehran: Islam. [In Arabic]
- Tabarsi, Fadl bin Hassan (n.d). *Majma al-Bayan fi 'Olum al-Qoran* (the Collection of Expression for the Sciences of the Quran). Tehran: Farahani. [In Arabic]
- Taleqani, Seyyed Mahmoud (1983). *Partovi az Qoran* (a Beam from the Quran). Tehran: Stock Company Publication. [In Persian]
- Tayyib, Seyyed Abdul-Hussein (1999). *Atyab al-Bayan fi Tafsir al-Qur'an* (the Best Expression in the Commentary of Quran). Tehran: Islam. [In Persian]
- Thaqafi Tehrani, Muhammad (1941). *Rawane Javid dar Tafsire Qoran* (the Eternal Spirit in the Interpretation of the Holy Quran). Tehran: Borhan. [In Persian]

جامعة المعارف الإسلامية

مجلة دراسات تفسيرية

السنة ١٦ / الصيف ١٤٤٧ / العدد ٦٢

دراسة تفسيرية لـ «وَمَا أَدْرَاكَ مَا عَلَيْنَا * كِتَابٌ مَرْقُومٌ * يَشْهَدُهُ الْمُقَرَّبُونَ» في آراء مفسري الفريقين

نعمة الله فيروزي^١ / نرجس آقاي^٢

١. أستاذ مساعد، قسم الإلهيات والمعارف الإسلامية، جامعة الإمام الرضا عليه السلام الدولية، مشهد، إيران (المؤلف المسؤول).
firoozi@imamreza.ac.ir

٢. طالبة ماجستير في الإلهيات والمعارف الإسلامية، تخصص علوم القرآن والحديث،

جامعة الإمام الرضا عليه السلام الدولية، مشهد، إيران.

nargesaghati479@gmail.com

معلومات المادة	ملخص البحث
نوع المقال: بحث	يتناول هذا البحث التحليل المعنوي للآيات ١٩ إلى ٢١ من سورة المطففين من منظور تفاسير الفريقين، ويبحث في ثلاث مفردات رئيسية: «عَلَيْنَا»، «كِتَابٌ مَرْقُومٌ» و«الْمُقَرَّبُونَ». يحلل هذا البحث بالمنهج الوصفي-التحليلي ومن خلال المصادر المكتبية المعنى اللغوي والتفسيري لهذه المفردات في آراء المفسرين الشيعة وأهل السنة. تُظهر النتائج أن «عَلَيْنَا» في أغلب التفاسير يُعتبر رمزاً لمقام الأبرار الرفيع في الآخرة ومكاناً جنائياً. فُسر «كِتَابٌ مَرْقُومٌ» بوصفه سنداً إلهياً وعلامة على العدالة المطلقة في إثبات أعمال البشر، يُحفظ في مقام رفيع عند الله تعالى. كذلك تشير «الْمُقَرَّبُونَ» إلى الملائكة أو الصالحين الذين يتمتعون بمقام خاص ويشهدون على صحة أعمال الأبرار. يُظهر تحليل هذه الآيات الدور الرئيسي لهذه المفردات في بيان المفاهيم الأخلاقية والمنظومة القيمية الإسلامية. يؤكد هذا البحث أيضاً على أوجه الاشتراك والاختلاف بين الرؤى التفسيرية الشيعية والسنية حول هذه الآيات، ويُظهر أنه رغم وجود بعض الاختلافات في التفاصيل، يؤكد كلا المنظورين على أصول مشتركة كالعدالة الإلهية وأهمية الأعمال الصالحة. يمكن لهذه النتائج أن تساهم مساهمة فعّالة في تعميق الفهم القرآني وتطوير الدراسات التفسيرية المقارنة.
تاريخ الإستلام: ١٤٤٦/٠٥/١٠	
تاريخ المراجعة: ١٤٤٦/٠٩/٠٧	
تاريخ القبول: ١٤٤٦/٠٩/٢٥	
الألفاظ المفتاحية	عَلَيْنَا، كتاب مرقوم، المقرَّبون، التفسير المقارن.
الاقْتباس:	فيروزي، نعمة الله و نرجس آقاي (١٤٤٦). دراسة تفسيرية لـ «وَمَا أَدْرَاكَ مَا عَلَيْنَا * كِتَابٌ مَرْقُومٌ * يَشْهَدُهُ الْمُقَرَّبُونَ» في آراء مفسري الفريقين. مجلة دراسات تفسيرية. ١٦ (٢). ٦٢ - ٤١. DOI: ??
رمز DOI:	??
الناشر:	جامعة المعارف الإسلامية، قم، إيران.

پرویشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی

دانشگاه معارف اسلامی

نشریه علمی مطالعات تفسیری

سال ۱۶، تابستان ۱۴۰۴، شماره ۶۲

بررسی تفسیری «وَمَا أَدْرَاكَ مَا عَلَيْنَا * كِتَابٌ مَّرْقُومٌ * يَشْهَدُهُ الْمُرَبُّونَ»

در دیدگاه مفسران فریقین

نعمت‌الله فیروزی^۱ / نرگس آقائی^۲

۱. استادیار، گروه الهیات و معارف اسلامی، دانشگاه بین المللی امام رضا علیه السلام، مشهد، ایران (نویسنده مسئول).

firoozi@imamreza.ac.ir

۲. دانشجوی کارشناسی ارشد الهیات و معارف اسلامی، گرایش علوم قرآن و حدیث، دانشگاه بین المللی امام رضا علیه السلام، مشهد، ایران.

nargesaghati479@gmail.com

اطلاعات مقاله	چکیده
نوع مقاله: پژوهشی (۶۲ - ۴۱)	پژوهش حاضر به تحلیل معنایی آیات ۱۹ تا ۲۱ سوره مطفین از منظر تفاسیر فریقین پرداخته و سه واژه کلیدی «عَلَيْنَا»، «كِتَابٌ مَّرْقُومٌ» و «الْمُرَبُّونَ» را بررسی می‌کند. این پژوهش با روش توصیفی - تحلیلی و با بهره‌گیری از منابع کتابخانه‌ای، معنای لغوی و تفسیری این واژگان را در دیدگاه مفسران شیعه و اهل سنت تحلیل کرده است. یافته‌ها نشان می‌دهد که «عَلَيْنَا» در اغلب تفاسیر، نمادی از مقام والای نیکوکاران در آخرت و مکانی بهشتی دانسته شده است. «كِتَابٌ مَّرْقُومٌ» به عنوان سندی الهی و نشانه‌ای از عدالت مطلق در ثبت اعمال انسان‌ها تفسیر شده که در جایگاهی بلند نزد خداوند نگهداری می‌شود. همچنین «الْمُرَبُّونَ» به فرشتگان یا افراد نیکوکاری اشاره دارد که از جایگاهی ویژه برخوردارند و بر درستی اعمال نیکوکاران گواهی می‌دهند. تحلیل این آیات، نقش کلیدی این واژگان را در تبیین مفاهیم اخلاقی و نظام ارزشی اسلام نشان می‌دهد. این پژوهش همچنین بر اشتراکات و تفاوت‌های دیدگاه‌های تفسیری شیعه و اهل سنت درباره این آیات تأکید دارد و نشان می‌دهد که اگرچه در برخی جزئیات تفاوت‌هایی وجود دارد، هر دو دیدگاه بر اصول مشترکی مانند عدالت الهی و اهمیت اعمال صالح تأکید می‌ورزند. این یافته‌ها می‌توانند به تعمیق فهم قرآنی و توسعه مطالعات تفسیری تطبیقی کمک شایانی کنند.
تاریخ دریافت: ۱۴۰۳/۱۲/۲۸	واژگان کلیدی عَلَيْنَا، کتاب مرقوم، مَرْقُومٌ، تفسیر تطبیقی.
تاریخ بازنگری: ۱۴۰۴/۴/۲۸	استناد: فیروزی، نعمت‌الله و نرگس آقائی (۱۴۰۴). بررسی تفسیری «وَمَا أَدْرَاكَ مَا عَلَيْنَا * كِتَابٌ مَّرْقُومٌ * يَشْهَدُهُ الْمُرَبُّونَ» در دیدگاه مفسران فریقین. <i>مطالعات تفسیری</i> . ۱۶ (۲). ۶۲ - ۴۱. DOI: ??
تاریخ پذیرش: ۱۴۰۴/۰۵/۱۴	کد DOI: ??
	ناشر: دانشگاه معارف اسلامی، قم، ایران.

بیان مسئله

شرط لازم برای فهم مفاد هر کلامی، آگاهی از معانی و مفاهیم آن کلمات و مفردات و توجه دقیق به ویژگی‌های مفهومی هر واژه است؛ واژگان قرآن نقش اصلی را در آیه دارند که بدون فهم آن واژگان، پژوهشگر نمی‌تواند بر اسرار آن دست یابد.

با توجه به اینکه ضبط اعمال انسان‌ها نقش مؤثر و با اهمیتی در زندگی و عافیت انسان، در عرصه دنیا و آخرت دارد، بیان این آیات و چگونگی ضبط و تثبیت آن، به روشن‌سازی این مسئله کمک می‌کند، به علاوه انسان می‌تواند زندگی بهتر و کنترل‌گری را در این مسیر جاری سازد؛ همچنین انسان هنگام انجام فعالیت‌های خود توجه دارد که تمامی اعمال به‌طور کامل در نزد پروردگار ثبت خواهد شد و اولیای الهی و فرشتگان، گواه بر اعمال آنان خواهند بود.

واژگان قرآنی نظیر «علیون»، «کتاب مرقوم» و «مقربون» نقش مهمی در تفسیر نظام ارزشی قرآن ایفا می‌کنند. این پژوهش به دلیل استفاده از دیدگاه‌های تفسیری فریقین و تحلیل تطبیقی آیات مطففین نوآوری دارد و به دنبال تبیین معنای این واژگان از طریق تحلیل تفسیری و لغوی است.

پیشینه تحقیق

در ارتباط با آیات سوره مطففین پژوهش‌های متعددی انجام شده است که می‌توان به بیان پیوستگی سوره مطففین براساس مدل نیل رابینسون به قلم مجید کبیریان (۱۴۰۲) اشاره کرد، که بیان می‌کند قرآن متنی پیوسته و نه گسسته است. اثر دیگر مقاله‌ای است با عنوان «حروف الجر فی سورتی المعارج و المطففین دراسة نحویة دلالية» نوشته محمد جنتی فر (۱۴۰۱) است که در خصوص اهمیت استفاده از حروف جر و تاثیر آن بر معانی بیان داشته است. پژوهش دیگر در این زمینه توسط زهرا کاظمی با عنوان «تفسیر روایی اهل بیت علیهم‌السلام در سوره انفطار، مطففین، انشقاق و بروج» (۱۳۹۱) صورت گرفته است.

علاوه بر این، پیرامون بررسی «کتاب مرقوم» می‌توان به مقاله «بررسی برداشت‌های تفسیری علامه طباطبایی درباره آیات مربوط به لوح محفوظ» به قلم محمدعلی وطن دوست (۱۳۹۵) اشاره کرد که در این پژوهش بیشتر در خصوص ویژگی‌های لوح محفوظ سخن به میان آمده است. برخلاف پژوهش‌های پیشین که به تحلیل ساختاری واژگان این آیات پرداخته‌اند، این مقاله از رویکرد تحلیل معنایی با تأکید بر دیدگاه‌های تفسیری شیعه و سنی استفاده می‌کند. پژوهش حاضر با بررسی تطبیقی دیدگاه‌های تفسیری فریقین در تحلیل شبکه معنایی آیات ۱۹ تا ۲۱ سوره

مطففین، گامی نوین در عرصه مطالعات قرآنی برداشته است. نوآوری این تحقیق در چند محور قابل توجه است: نخست، تمرکز بر تحلیل معناشناختی واژگان کلیدی «علّیین»، «کتاب مرقوم» و «مقربون» با رویکردی تطبیقی میان تفاسیر شیعه و اهل سنت است که تاکنون کمتر بدین شکل نظام مند مورد بررسی قرار گرفته است. دوم، تلفیق روش های توصیفی و تحلیلی برای کشف لایه های معنایی این مفاهیم در بافت سیاقی و شأن نزول آیات، به درک عمیق تری از ارتباط این واژگان با نظام ارزشی قرآن انجامیده است. سوم، ارائه خوانشی نو از «کتاب مرقوم» به عنوان تجلی عدالت الهی در تقابل با نگاه صرفاً تقدیری برخی تفاسیر اهل سنت، از یافته های بدیع این پژوهش محسوب می شود. چهارم، تحلیل نقش «مقربون» به عنوان شاهدان الهی بر اعمال انسان ها که هم شامل فرشتگان می شود و هم انسان های صالح، به تقریب دیدگاه های مفسران فریقین کمک کرده است. این پژوهش با آشکار کردن اشتراکات تفسیری دو مکتب در تأکید بر عدالت الهی و مسئولیت پذیری انسان، ضمن پرهیز از کلی گویی، الگویی کاربردی برای مطالعات تطبیقی آیات قرآن ارائه می دهد.

مفهوم شناسی

در این بخش به بررسی معانی مختلفی که لغویان و مفسران برای «وَمَا أَدْرَاكَ مَا عَلَيْنَا كِتَابٌ مَّرْقُومٌ يَشْهَدُهُ الْمُرْسَلُونَ» به کار برده اند، خواهیم پرداخت. بررسی دقیق این آیات بر اساس منابع متعدد به روشن شدن ابعاد مختلف معنایی این آیات کمک خواهد کرد؛ از این رو ابتدا تعاریف مورد نظر لغویان را بررسی خواهیم کرد و سپس به تحلیل دیدگاه های مفسران خواهیم پرداخت.

۱ «أَدْرَاكَ»

در ارتباط با ریشه کلمه چنین آمده است: *دَرَى* (فهمید) - *الدَّرَايَةُ* - شناختی که با نوعی از فریب حاصل شده است. راغب اصفهانی بر این باور است که درایة معرفتی است که همراه با نوعی از تدبیر به دست می آید. «درک» از نحوه بیان و بلاغت قرآن همچنین دقت و عمق تفکر به ما یادآوری می کند که برخی از موضوعات نیاز به تبیین و توضیح دارند؛ در حالی که برخی دیگر به خودی خود واضح و روشن هستند. هنگامی که در قرآن «وَمَا أَدْرَاكَ» آمده است در پی آن معنای آن بیان شده است و هر جا که عبارت «وَمَا يُدْرِيكَ» ذکر شده توضیحی برای آن بیان نشده است؛ «كُلُّ مَوْضِعٍ ذَكَرَ فِي الْقُرْآنِ وَمَا أَدْرَاكَ، فَقَدْ عَقَّبَ بَيَانَهُ، وَكُلُّ مَوْضِعٍ ذَكَرَ فِيهِ: وَمَا يُدْرِيكَ لِمَ يَعْقِبُهُ بِذَلِكَ».^۱ واژه

۱. راغب اصفهانی، *مفردات*، ج ۱، ص ۳۱۳.

ادراء نیز به معنای آگاه کردن، فهماندن، دانا کردن است که در عبارت مَا أَدْرَاكَ، به معنای چه تو را دانا کرد؟ ترجمه می‌شود.^۱

۲. «عَلِيُّونَ»

عَلِيُّونَ اسم شریف‌ترین باغات بهشتی است و سَجِّينَ بر وزن علیین به معنای بدترین آتش‌ها و عذاب‌ها است. نیز گفته‌اند شاید در حقیقت عَلِيُّونَ نام بهشتیان باشد که این معنا در زبان عربی نزدیکتر است؛ زیرا عَلِيُّونَ به صورت جمع است (جمع سالم) که ویژه انسان‌ها و ناطقین است و مفردش علیّ - مثل بَطِيخ (کدو و خیار و خربزه و مانند آنهاست).^۲ همچنین عَلِيُّونَ کتابی است که محل نوشته شدن اعمال ابرار یعنی نیکوکاران می‌باشد؛ در واقع مصالح ساختمان عَلِيُّونَ، اعمال ابرار است و اعمال نیکان در بهشت برین است و بهشت برین از اعمال نیکان تشکیل یافته است.^۳

۳. «كِتَابٌ»

«كِتَابٌ» در اصل مصدر است، همچنین به نوشته‌های درون کتاب به شکل منظم، کتاب می‌گویند. کتاب اسمی برای صحیفه یا مطالبی که در آن نوشته شده است به کار می‌رود. از منظر واژه‌پژوهان «کتاب» را به معنای دوختن و ضمیمه کردن چرمی به چرمی دیگر با خیاطی و دوزش می‌گویند، مانند: كَتَبْتُ السَّقَاءَ: مشک را دوختم. اصل در کتابت یا نوشتن، منظم نمودن خط است ولی هرکدام از این دو معانی [پیوستن حروف و لفظ یا عبارت] در مورد یکدیگر استعاره نیز می‌شوند و لذا کلام خدا هرچند که نوشته نشده باشد کتاب نامیده می‌شود.^۴

مصدرهای اثبات، تقدیر، ایجاب، فرض، عزم هم به «كِتَابَةٌ» تعبیر می‌شوند لذا وجه تعبیر این‌گونه سخن این است که نخست چیزی اراده می‌شود، سپس گفته می‌شود و بعد نوشته می‌شود، پس اراده آغاز و مبدأ نوشتن است و کتاب یا نوشتن پایان آن اراده است بنابراین تعبیر نوشتن یا کتابت، پایان مراد و هدفی است که انجام آن تأکید شده و در آغاز اراده شده است. واژه

۱. همان، ص ۶۷۱؛ قرشی، قاموس قرآن، ج ۲، ص ۳۴۳.

۲. راغب اصفهانی، مفردات، ج ۲، ص ۶۴۴.

۳. قرشی، قاموس قرآن، ج ۱، ص ۱۸۰؛ طریحی، مجمع البحرین، ج ۳، ص ۲۱۹؛ ابن جزی، التسهیل لعلوم التنزیل، ج ۲، ص ۴۶۲؛ راغب اصفهانی، مفردات، ج ۲، ص ۶۴۴؛ مغراوی، التدبر و البیان فی تفسیر القرآن بصحیح السنن، ج ۳۷، ص

۱۱۳؛ فیضی، سواطع الالهام، ج ۶، ص ۲۳۷.

۴. راغب اصفهانی، مفردات، ج ۳، ص ۲۹۹.

کتاب نماد قضا و حکمی حتمی است که در گذشته اتفاق افتاده است؛ همچنین به حکمی که توسط خدا قطعی و امضاء شده است، تعبیر می‌کنند.^۱

۴. «مَرْقُومٌ»

از ریشه «رقم» به معنای نوشتن، علامت و نشانه‌ای که بر پارچه زده شده است.^۲ الرَّقْمُ: همچنین به معنای خط پرننگ، غلیظ و نقطه‌گذاری کتاب و نوشته است؛ خطی که با دیگر نوشته‌ها اشتباه نمی‌شود.^۳ همچنین مراد از «مرقوم»، مجسم شدن اعمال است که مراد از آن، کتاب به خصوصی است نه کاغذ یا پارچه نوشته شده. همچنین مقاتل در تفسیر این عبارت می‌گوید که «مَرْقُومٌ» به معنای این است که برای نیکوکاران، اعمال نیک و خیرات آنها در ساق عرش نوشته شده است.^۴

۵. «الشَّهَادَةُ»

«شَهَادَةُ» به معنای سخن گفتن از روی علم و آگاهی است که با مشاهده و بصیرت یا دیدن با حواس و چشم حاصل شده است. واژه «شَهَادَةُ» در معنای حضور به صورت مفرد به کار می‌رود، به معنای دیدن و معاینه اولی و همچنین خبر قاطع است. البته به کار بردن واژه «شُهُود» یعنی حضور یافتن، به طور مجرّد شایسته‌تر است و شهادة با مشاهده شایسته‌تر.^۵

۶. «الْمُقَرَّبُونَ»

لغت قُرْب و بُعْد به معنای، نزدیکی و دوری، نقطه مقابل هم هستند لذا می‌گویند: «قَرَبْتُ مِنْهُ أَقْرَبُ قَرَبْتُهُ أَقْرَبُهُ قُرْبًا وَقُرْبَانًا»: [نزدیکش شدم و نزدیک می‌شوم و او را به خود نزدیک کردم او را نزدیک می‌کنم]. همچنین در موارد زیر به کار می‌رود: ۱. در نزدیکی زمانی؛ ۲. در نسبت داشتن و خویشاوندی؛ ۳. در معنای بهره‌مندی؛ ۴. در پاس و حرمت داشتن از سوی خدا؛ ۵. در معنای قدرت.^۶

در بررسی تحلیلی این واژه در می‌یابیم که این نزدیکی تنها یک فاصله فیزیکی نیست؛ بلکه به

۱. همان، ج ۳، ص ۳۰۰؛ قرشی، قاموس قرآن، ج ۶، ص ۸۴.

۲. رفسنجانی، راهنما، ص ۱۷۷.

۳. راغب اصفهانی، مفردات، ج ۲، ص ۱۰۰؛ قرآنتی، تفسیر نور، ج ۱۰، ص ۴۱۵.

۴. طبرسی، مجمع البیان، ج ۱۰، ص ۶۹۲؛ قرشی، قاموس قرآن، ج ۳؛ ازهری، تهذیب اللغة، ج ۹، ص ۱۲۲.

۵. راغب اصفهانی، مفردات، ج ۲، ص ۳۵۲؛ همان، ج ۲، ص ۳۵۱؛ قرشی، قاموس قرآن، ج ۴، ص ۷۴.

۶. راغب اصفهانی، مفردات، ج ۳، ص ۱۵ و ۱۶۱؛ قرشی، قاموس قرآن، ج ۵، ص ۲۹۳.

ارتباطی عمیق و روحانی با خداوند اشاره دارد. این اشخاص دارای ویژگی‌هایی از جمله؛ اعمال نیک و ایمان راسخ به خداوند هستند که باعث شده است به درگاه الهی نزدیک شوند و ثمره نزدیک شدن به خدای متعال، دریافت رحمت و لطف الهی است.

سیاق آیه

سوره مطففین، سوره‌ای مکی است که به موضوعات اخلاقی و ارزش‌های انسانی، اجتماعی و دینی می‌پردازد. این سوره با آیه «وَيْلٌ لِّلْمُطَفِّفِينَ» (وای بر کم‌فروشان) آغاز می‌شود و در آن به رفتارهای ناپسند اقتصادی همچون کم‌فروشی و تقلب در وزن و اندازه‌گیری و عواقب آنها اشاره کرده است. علاوه بر آن یادآوری می‌کند که روز قیامت نزدیک است و خداوند به دقت بر اعمال انسان‌ها نظارت دارد و هیچ چیز از دید او پنهان نیست و هیچ عمل ناپسندی بدون پیامد نخواهد ماند و در نهایت، انسان باید در برابر اعمال خود پاسخگو باشد. علاوه بر این اشاره دارد که صداقت و انصاف از ارکان اساسی یک جامعه سالم و پایدار است و باید در همه جنبه‌های زندگی رعایت شود.

یکی از روش‌های تربیتی قرآن کریم آن است که سرنوشت نیکان و بدان را در برابر یکدیگر به تصویر می‌کشد تا مخاطبان بتوانند راه خود را آگاهانه انتخاب کنند. در این آیات سرنوشت نیکان و نعمت‌های بهشتی آنان بیان شده است و در آیات پیشین سرنوشت خلفاکاران تکذیب‌گر و کیفرهای آنان بیان شده بود. با توجه به آیات قبل و بعد و سیاق سوره به نظر می‌رسد که معنای نزدیک می‌تواند نامه اعمال بندگان باشد.^۱

شأن نزول آیه

در خصوص شأن نزول سوره مطففین آمده است: هنگامی که پیامبر ﷺ وارد مدینه شدند، بسیاری از مردم سخت به کم‌فروشی گرفتار بودند. خداوند این آیات را نازل کرد و آنان پذیرفتند و کم‌فروشی را ترک کردند.^۲ این موضوع در تفسیر قمی و در روایت ابی‌الجارود، از امام باقر علیه السلام نیز ذکر شده است.^۳ مردی به نام ابوجهینه در مدینه زندگی می‌کرد که دو پیمانانه داشت: یکی کوچک و دیگری بزرگ، به هنگام خریدکردن از پیمانانه بزرگ استفاده می‌کرد و به هنگام فروختن از پیمانانه کوچک استفاده می‌کرد.

۱. طباطبایی، المیزان، ج ۲۰، ص ۳۸۷؛ رضایی اصفهانی، قرآن مهر، ج ۲۲، ص ۱۱۸.

۲. مکارم شیرازی، تفسیر نمونه، ج ۲۶، ص ۲۵۸.

۳. طباطبایی، المیزان، ج ۲۰، ص ۳۸۷.

این سوره نازل شد و به او و امثالش هشدار داده شد.^۱ همچنین در دیگر اقوال آمده است پیامبر ﷺ آنها را برای اهل مدینه تلاوت فرموده و افزودند: «خَمْسٌ بِخَمْسٍ: پنج چیز در برابر پنج چیز است. هیچ قومی عهدشکنی نکردند، مگر اینکه خداوند دشمنانشان را بر آنها مسلط ساخت؛ هیچ جمعیتی به غیر حکم الهی حکم نکردند، مگر اینکه فقر در میان آنها زیاد شد؛ در میان هیچ ملتی فحشاء ظاهر نشد، مگر اینکه مرگ و میر در میان آنها فراوان شد؛ هیچ گروهی کم فروشی نکردند، مگر اینکه زراعت آنها از بین رفت و قحطی آنها را فروگرفت؛ و هیچ قومی زکات را منع نکردند، مگر اینکه باران از آنها قطع شد».^۲

از عبدالله بن مسعود صحابی نیز نقل شده است که گفت: «نماز نیز قابل پیمانہ است. کسی که کیل آن را به طور کامل ادا کند، خداوند پاداش او را کامل می دهد و هر کس از آن کم بگذارد، درباره او همان جاری می شود که خداوند درباره «مطفین» (کم فروشان) فرموده است».^۳

دیدگاه های تفسیری

۱. وَمَا أَذْرَاكَ مَا عَلِيُّونَ

ابتدا باید بیان داشت چون علیین جز با مشاهده قابل وصف نیست لذا آیه شریفه به صورت استفهام انکاری می فرماید: چه چیزی تو را آگاه نموده که علیین چیست؟ تو از عظمت و اهمیت آن آگاه نیستی.^۴ خداوند به نوعی عظمت و تأکید و اهمیت علیین را بیان می فرماید که این مقام را نمی توان به راحتی درک کرد. همچنین این پرسش به منظور بزرگداشت شأن و مقام علیین و تعظیم منزلت آنان است.^۵ همچنین به معنای مرتبه های بالایی است که جایگاه نیکوکاران در بهشت می باشد.^۶ در این زمینه به چند دیدگاه مهم اشاره می شود:

دیدگاه اول: امری حتمی و بدون ابهام

اکثر مفسران قائل به این دیدگاه اند که امری است نوشته شده، و قضایی است حتمی و مشخص و

۱. طبرسی، مجمع البیان، ج ۱۰، ص ۶۸۷.

۲. رازی، التفسیر الکبیر، ج ۳۱، ص ۸۰، مجلسی، بحار الانوار، ج ۷۰، ص ۳۷۰؛ قرطبی، الجامع لاحکام قرآن، ج ۱۹، ص ۲۵۳.

۳. مکارم شیرازی، تفسیر نمونه، ج ۲۶، ص ۲۵۸؛ طباطبائی، المیزان، ج ۲۰، ص ۲۴۰.

۴. نجفی، تفسیر آسان، ص ۲۱۲.

۵. خطیب، التفسیر القرآنی للقرآن، ج ۱۶، ص ۱۴۹۴؛ لجنة من العلماء، الوسیط للقرآن الکریم، ص ۱۸۳۲.

۶. یعقوبی، یعقوب چرخ، ج ۱۲، ص ۲۹۸.

بدون ابهام.^۱ طبرسی اشاره می‌کند «كُنْ فَيَكُونُ» به این معنا نیست که خداوند یک فرمان لفظی با معنای «موجود باش» صادر کند، بلکه از باب مثال است و منظور این است هنگامی که اراده او به وجود چیزی تعلق گیرد و بخواهد ایجاد شود [خواه کوچک باشد یا بزرگ، پیچیده باشد یا ساده، به اندازه یک اتم باشد یا به اندازه مجموع آسمان‌ها و زمین] بدون اینکه میان این اراده و پیدایش آن موجود حتی یک لحظه فاصله شود، موجود می‌شود.^۲ همچنین آیه «إِذَا جَاءَ أَجْلُهُمْ فَلَا يَسْتَأْخِرُونَ وَلَا يَسْتَقْدِمُونَ»^۳ بیان می‌کند که رأی هر گروهی که (خدا و رسول او را تکذیب کند) مدت معلومی است و هنگامی که آن مدت به پایان رسید اجل آنان و هنگام عذابشان فرا می‌رسد و یک ساعت تأخیر و تقدیم نخواهد داشت.^۴ این دیدگاه‌ها را می‌توان ذیل امور محتوم و بدون انکار قرآنی و دینی تلقی نمود.

دیدگاه دوم: آسمان هفتم

در این دیدگاه مفسران بیان می‌کنند که علیون به معنای آسمان هفتم است که در تحت عرش قرار دارد، و منزلگاه ارواح مؤمنان است. در تفسیر آمده است که پیامبر اکرم ﷺ فرمود: علیین فوق آسمان هفتم در زیر عرش پروردگارند، در آنجا لوحی از زبرجد سبز است که اعمال نیکوکاران در آن نوشته شده است. کعب معتقد است، هنگامی که روح مؤمن قبض می‌شود، او را به آسمان دنیا می‌برند و مقربان او به سمت آسمان دوم همراهی‌اش می‌کنند. سپس به همین ترتیب به آسمان‌های بعدی می‌روند تا به آسمان هفتم برسند. همچنین صاحب تفسیر الدر المنثور، به عنوان درختی در آسمان هفتم معرفی کرده و اشاره دارد که در کنار آن، بهشتی برای شهدا وجود دارد.^۵

دیدگاه سوم: محل اصلی ثبت و ضبط اعمال انسان‌ها

در این دیدگاه محلی است که اعمال انسان‌ها به آنجا منتهی می‌شود. آیه شریفه بر این امر تأکید

۱. سیوطی، الدر المنثور، ج ۶، ص ۳۲۶.

۲. طبرسی، مجمع البیان، ج ۱، ص ۱۵۸؛ قرآنی، تفسیر نور، ج ۱، ص ۱۸۸.

۳. یونس / ۴۹.

۴. نجفی، تفسیر آسان، ص ۱۳۸.

۵. قرشی، احسن الحدیث، ج ۱۲، ص ۱۳۹؛ طبرسی، مجمع البیان، ج ۲۶، ص ۳۷۶؛ بروجردی، تفسیر جامع، ج ۷، ص ۳۶۵؛

ابن عطیه، المحرر الوجیز، ج ۵، ص ۴۵۲؛ نسفی، مدارک التنزیل و حقائق التأویل، ج ۱۵، ص ۲۵۷؛ طالقانی، پرتوی از قرآن،

ج ۳، ص ۲۵.

دارد که به طور حتم اعمال صالح اهل ایمان و تقوا در دیوان عالی ثبت و ضبط خواهد شد. علیون منقول از جمع علی بر وزن فعیل از علو است و چون سبب بالا رفتن به درجات بلند بهشت است «علو» نامیده می‌شود؛ لذا دارای مراتب و درجات عالی و محفوف به جلالت نامحدود است.

همچنین آیات متعددی بر ثبت و مکتوب شدن اعمال اشاره دارند که در ذیل به آن اشاره می‌کنیم؛ آیه ۲۱ سوره یونس می‌فرماید: کل فرستادگان خداوند که اعمال مکلفان را ثبت و ضبط می‌کنند، اعم از رسولان صامت همچون: بدن‌ها و اعضای آنان و زمین و فضا یا رسولان ناطق مانند: فرشتگان و سایر معصومان، و همین کتابت‌ها نه تنها به اندازه مکرهای زشتکاران است بلکه سریع‌تر است؛ «وَإِذَا أَذَقْنَا

النَّاسَ رَحْمَةً مِن بَعْدِ ضِرَاءِ مَسْتَهُمْ إِذَا لَهُمْ مَكْرٌ فِي آيَاتِنَا قُلِ اللَّهُ أَسْرَعُ مَكْرًا إِنَّ رُسُلَنَا يَكْتُبُونَ مَا تَمْكُرُونَ»^۱.
همچنین آیه ۷۹ سوره مریم می‌فرماید: «كَلَّا سَنَكْتُبُ مَا يَقُولُ وَنَمُدُّ لَهُ مِنَ الْعَذَابِ مَدًّا» حافظان را امر می‌کنیم که آنچه می‌گویند بنویسند و در آخرت بر آنچه گفته است مجازاتش می‌کنیم و پیوسته بر عذاب او می‌افزاییم و هرگز از عذاب او کاسته نمی‌شود.^۲ در آیه ۱۲ سوره یس نیز اشاره شده است: این‌طور نیست که هرکس هر کاری بخواهد انجام دهد، بلکه تمام اعمال و سنت‌هایی که باقی می‌گذارند در نامه عملشان ضبط و در روز جزا به آنها ارائه می‌شود، به علاوه اینکه همه اشیاء و کارها از قبل در لوح محفوظ ثبت و آشکار است: «إِنَّا نَحْنُ نُحْيِي الْمَوْتَى وَنَكْتُبُ مَا قَدَّمُوا وَآثَارَهُمْ وَكُلُّ شَيْءٍ أَحْصَيْنَاهُ فِي إِمَامٍ مُّبِينٍ»^۳.

دیدگاه چهارم: سدره المنتهی

«سدره» درختی است بالای آسمان هفتم در طرف راست عرش که دانش هر فرشته‌ای به آن منتهی می‌شود و این از کلبی و مقاتل روایت شده است. همچنین از ابن عباس و ضحاک نقل شده سدره المنتهی چیزی است که آنچه از زمین به آسمان می‌رود منتهای معراجش آنجاست و آنچه از آسمان از فرمان الهی می‌آید به آنجا منتهی می‌گردد. میوه‌اش مانند درخت‌های انگور داریست شده و برگش مانند گوش‌های فیل است که شخص سواره در سایه‌اش هفتاد سال راه می‌رود. بعضی هم گفته‌اند: ارواح شهدا تا آنجا بالا می‌روند. همچنین منتهی به معنای محل پایان یافتن است و این درخت چون پایان عروج فرشتگان است سدره به آن اضافه شده است. البته از مقاتل نقل شده است

۱. صادقی تهرانی، *الفرقان*، ج ۲، ص ۳۶۵.

۲. طبرسی، *مجمع البیان*، ج ۱۵، ص ۲۰۲.

۳. میرمحمدی، *بلاغ*، ص ۳۶۴.

که سدرۃ المنتهی همان درخت معروف (طوبی) است. عده‌ای نیز معتقدند که (سدره) درخت نبوت است.^۱ در اینجا مراد از سدرۃ المنتهی هر چیزی است که به امر پروردگار به آن منتهی شده و بازمی‌گردد.^۲

دیدگاه پنجم: لوحنامه اعمال ابرار تحت عرش الهی

اعمال انسان در تحت عرش نوشته شده است. ابن عباس گفته است: علیون لوحی است از زبرجد سبز معلق در زیر عرش، که اعمال ابرار در آن مکتوب است.^۳ در خصوص لوح اعمال انسان‌ها در قرآن کریم می‌توان به آیه ۱۳ سوره اسراء اشاره نمود: «وَكُلُّ إِنْسَانٍ لِّرَمَانِهِ طَائِرَةٌ فِي عُنُقِهِ وَنُخِرُ لَهُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ كِتَابًا يَلْقَاهُ مَدْشُورًا»؛ هنگامی که اعمال خودش ظاهر می‌شود و انسان آنها را می‌بیند و بیاد می‌آورد، دیگر قدرت انکار نخواهد داشت و خودش حسابگر خود خواهد بود. بنا به روایت امام صادق علیه السلام بنده همه اعمال خود و آنچه نوشته شده است را به یاد می‌آورد، گویی الان آن را انجام داده است.^۴

همچنین قرآن بیان می‌دارد: «وَتَرَى كُلَّ أُمَّةٍ جَائِيَةً كُلُّ أُمَّةٍ تُدْعَى إِلَى كِتَابِهَا الْيَوْمَ تُجْزَوْنَ مَا كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ»؛^۵ تو در آینده خواهی دید هر امتی زانو به زمین می‌زنند و برای نتیجه اعمالشان انتظار می‌کشند و به آنان گفته می‌شود به نامه اعمال خود مراجعه کنید، و در آن روز هرکسی به جزای اعمال خود می‌رسد و از طرف خداوند به آنها گفته می‌شود این نامه که استنساخ کرده‌ایم به حق است و هر آنکه عمل صالح داشته باشد، رستگار می‌شود و به رحمت خدا داخل می‌گردد و هرکه کفر ورزیده باشد، عتاب می‌شود که آیا آیات ما به شما نرسید و شما آنها را متکبران قبول نکردید و شما مردمان گناهکاری بودید.^۶

در خصوص «فِي لَوْحٍ مَّحْفُوظٍ»^۷ می‌فرماید: خداوند دو لوح قرار داده؛ یکی لوح محفوظ که در آن اموری است که قابل تغییر نیست و البته واقع شدنی است؛ مثل: بعثت انبیاء و غیبت بقیة الله و ظهورش و رجعت ائمه اطهار علیهم السلام و بعثت یوم القیامة و ثوبات بهشت و عقوبات جهنم که خصوصیات

۱. طبرسی، مجمع البیان، ج ۲۳، ص ۳۸۹.

۲. سیوطی، الدر المنثور، ج ۶، ص ۳۲۶؛ حسینی همدانی، انوار درخشان، ج ۱۸، ص ۴۵.

۳. جرجانی، حلاء الأذهان، ج ۱۰، ص ۳۱۲؛ شاه عبدالعظیمی، اثنی عشری، ج ۱۴، ص ۱۰۴.

۴. قرشی، احسن الحدیث، ج ۶، ص ۴۶.

۵. جائیه / ۲۸.

۶. میرمحمدی، بلاغ، ص ۶۰۰؛ مکارم شیرازی، تفسیر نمونه، ج ۱۲، ص ۴۵۳.

۷. بروج / ۲۲.

معاد این لوح بر پیغمبر و سایر انبیاء و ائمه و ملائکه معلوم است، و دیگر لوح محو و اثبات است که به واسطه حکم و مصالح قابل تغییر است و احدی جز ذات اقدس حق بر او اطلاعی ندارد.^۱

دیدگاه ششم: مقام و مکانی بالاتر از تصور و خیال بشریت

کلمه «علیون» به معنای علوی روی علو دیگر است؛ به عبارتی دیگر علوی دو چندان که با درجات عالی و منازل قرب به خدای تعالی منطبق می‌شود، همچنان که گفتیم سَجِّین بر خلاف این معناست.^۲ همچنین نظر دیگر مبنی بر فخامت امر است که علو و ارتفاع آن زیاده از درک خلق است.^۳ گروهی از مفسران معتقدند: اَلْمُقَرَّبُونَ اشاره به مقام بلند و فوق تصور علیین دارد.^۴ برای بیان اهمیت و عظمت «علیین» می‌گویند: «و تو چه می‌دانی علیین چیست؟» اشاره به اینکه مقام و مکانی است؛ برتر از «خیال و قیاس و گمان و وهم» که هیچ‌کس حتی پیامبر اکرم ﷺ نیز نمی‌تواند ابعاد عظمت آن را دریابد.^۵

در پاسخ و نقد این دیدگاه می‌توان گفت این مقام امری بالاتر از شأن پیامبر رحمت ﷺ نیست بلکه این‌گونه تفسیر می‌شود: چنین نیست که اعمال نیکوکاران بی‌نتیجه باشد؛ زیرا پرونده و نامه اعمال نیکوکاران در علیین است. و ای پیامبر خدا چه خوب دانا کرده است تو را که علیین چیست. علیین دبیرخانه عالی مرتبه بهشتیان است و پرونده و نامه اعمال نیکوکاران پرونده‌ای است که یکایک کارهایشان در آن نوشته و مهر شده است، اشخاص عالی مقام از این پرونده مستحضر می‌شوند و از عملیات نیکوکاران تقدیر و تحسین می‌کنند.^۶

علاوه بر آن می‌توان به دیدگاهی هم اشاره کرد که معتقد است: مخاطب این آیه می‌تواند هر خواننده‌ای از قرآن باشد؛ قرآن به پیامبر نازل شد ولی برای همه مردم بود، و مردمان را به آن فرمان داد که این کتاب را تلاوت کنند و به تدبیر در آیات آن بپردازند و در آن خطاب‌هایی به همه مردمان است. پس آیه دلیل بر آن نیست که پیامبر ﷺ نمی‌دانست که علیون چیست؟ و چگونه ممکن است

۱. طیب، الطیب البیان، ج ۱۴، ص ۷۳.

۲. طباطبایی، المیزان، ج ۲۰، ص ۳۸۶.

۳. حسینی همدانی، انوار درخشان، ج ۱۸، ص ۴۵.

۴. امین اصفهانی، مخزن العرفان، ج ۱۵، ص ۵۷.

۵. مکارم شیرازی، تفسیر نمونه، ج ۵، ص ۴۴۰.

۶. بلاغی، آلاء الرحمن، ج ۷، ص ۱۹۲.

چنین بوده باشد؟ در صورتی که آن را برای ما معنا و تفسیر کرده است؛ بلکه اساساً این جمله دلالت بر نفی علم به این مقام به اندازه دلالت بر اینکه آن مقامی عظیم است ندارد و خدا داناست.^۱

دیدگاه هفتم: علیون پادشاهت مجاهدت انسان در عبادت و طاعت

مغراوی از مفسران اهل سنت معتقد است خداوند به انسان‌ها می‌فرماید که باید در طاعات و عبادات خود تلاش کنند تا از ابرار مقرب شوند و در علیین قرار گیرند.^۲ همچنین روایت شده است که فرشتگان، عمل اهل ایمان را بالا می‌برند، به مقام می‌رسانند و به آنان وحی می‌شود که شما حافظ اعمال اهل ایمان بوده‌اید؛ همچنین اینان مراقب بر قلب و روان او هستند و او عمل خود را خالص نموده است، آنها را در علیین قرار می‌دهند و ساحت پروردگار او را مورد مغفرت خود قرار می‌دهد، و چه بسا فرشتگان عمل اهل ایمان را بالا می‌برند و آن را تزکیه می‌کنند، هنگامی که به مقامی برسند وحی می‌شود به فرشتگان که شما حافظ بر عمل عبد من بودید و من رقیب و مراقب بر قلب و روان او هستم. از روایت استفاده می‌شود که فرشتگان بر خلوص عمل و ربیاء آن اطلاعی نخواهند داشت، جز با اعلام ساحت پروردگار.^۳

همچنین گروهی علیین را با عبارت «کتاب مرقوم» تفسیر می‌کنند که به معنای کتابی است که به طور دقیق نوشته شده و دارای ویژگی‌های خاصی است.^۴

دیدگاه هشتم: علیون به معنای فرشتگان

گفته شده است که علیون، به معنای مبالغه به کار رفته است و منظور از آن فرشتگان است. به همین دلیل، این واژه با علامت جمع (واو و نون) آمده است: *وَعَلِيُونَ قِيلَ هُوَ جَمْعُ عَلِيٍّ وَزَنُّ فِعْلِ بِنَاءِ مَبَالِغَةٍ يَرِيدُ بَذْلِكَ الْمَلَائِكَةِ، فَلِذَلِكَ أُعْرِبَ بِالْوَاوِ وَالنُّونِ، وَقِيلَ يَرِيدُ الْمَوَاضِعَ الْعَلِيَّةَ لِأَنَّهُ عَلُوٌّ فَوْقَ عَلُوٍّ.*^۵

دیدگاه نهم: علیون مکانی مستقر در سمت راست عرش الهی

قتاده معتقد است که این مکان در سمت راست عرش الهی قرار دارد؛ «قائمة العرش الیمنی»^۶

۱. مدرسی، *من هدی القرآن*، ج ۱۷، ص ۴۲۵.

۲. مغراوی، *التدبیر و البیان فی تفسیر القرآن بصحیح السنن*، ج ۳۷، ص ۱۱۳.

۳. حسینی همدانی، *انوار درخشان*، ج ۱۸، ص ۴۵؛ ابن شهر آشوب، *متشابه القرآن و مختلفه*، ج ۲، ص ۱۱۰.

۴. ابن جزئی، *التسهیل لعلوم التنزیل*، ج ۲، ص ۴۶۲؛ جرجانی، *جلاء الأذهان*، ج ۱۰، ص ۳۱۲.

۵. ابن عطیه، *المحرر الوجیز*، ج ۵، ص ۴۵۲.

۶. همان؛ سیوطی، *الدر المنثور*، ج ۶، ص ۳۲۶.

ابن عباس نیز منطبق با این دیدگاه چنین می نویسد: «يقول أعمال الأبرار مكتوبة في لوح من زبرجدة خضراء فوق السماء السابعة تحت عرش الرحمن وهو عليون»^۱.

دیدگاه دهم: علیون مکانی در آسمان چهارم یا آسمان دنیا

مکی بر این باور است که این مکان در آسمان چهارم قرار دارد: «هو في السماء الرابعة»^۲ همچنین فراء از برخی علمای دیگر نقل می کند، که این مکان در آسمان دنیا است.^۳

۲. كِتَابٌ مَّرْقُومٌ

دیدگاه اول: کتاب نفس انسانی نسبت به فعلیت اعمال او

برخی معتقدند «كِتَابٌ مَّرْقُومٌ» به کلمه «سَجِّين و عَلِيَّين» بر می گردد. کلمه «کتاب» در اینجا نیز به معنای مکتوب است از کتابت که به معنای قضاء و اثبات می باشد. کلمه «مرقوم» از ماده «رقم» است، که راغب اصفهانی گفته به معنای خط درشت است. بعضی هم گفته اند: به معنای نقطه گذاری هر نوشته است، همچنین می توان به معنای نامه ای رقم زده شده هم اشاره کرد. در تعبیر دیگری به کتاب نفس انسانی نسبت به فعلیت او اشاره شده است.^۴

دیدگاه دوم: پرونده معلوم و دارای آثار نوشته شده

«مرقوم» همچنین به معنای پرونده معلوم است: «أى مكتوب و معلوم»^۵ که در آن نوشته شده است چیزهایی که آنها را ناراحت و چشمانشان را تیره و تار می کند یا باعث خوشحالی آنان است.^۶ در ادامه بیان شده کتابی است نوشته شده که حروف آن بین و نمای آن است، یا نشانه کرده شده به علامتی که هر که ببیند می داند که اصلاً در آن خیر نیست.^۷

کلمه «کتاب» در اینجا نیز به معنای مکتوب و قضاء و اثبات است. کلمه «مرقوم» از ماده «رقم» است که راغب اصفهانی گفته به معنای خط درشت است. بعضی گفته اند به معنای نقطه گذاری هر

۱. ابن عباس، تنویرالمقباس، ص ۶۴۰.

۲. ابن عطیه، المحرر الوجیز، ج ۵، ص ۴۵۲.

۳. همان.

۴. امین اصفهانی، مخزن العرفان، ج ۱۵، ص ۵۲؛ طبرسی، مجمع البیان، ج ۱۰، ص ۶۹۲.

۵. حلی، القول الوجیز فی تفسیر الکتاب العزیز، ص ۶۹۲.

۶. طبرسی، مجمع البیان، ج ۲۶، ص ۳۶۶.

۷. دخیل، الوجیز فی تفسیر القرآن العزیز، ص ۸۰۲.

نوشته است و در آیه «کتاب مَرْقُومٌ» هر دو احتمال هست ولی به نظر معنای دوم با مقام مناسب‌تر باشد، در آن صورت جمله مورد بحث اشاره‌ای به این معنا خواهد بود که آنچه برای آنان مقدر شده کاملاً روشن است، و هیچ ابهامی در آن نیست؛ لذا به این معناست که حتمی و مشخص است و تخلف‌پذیر نیست. در اینجا این سؤال پیش می‌آید که: در این چند آیه کتاب ظرف شده برای کتاب، چون فرموده کتاب فجار در سَجِّین است که آن نیز کتابی است مرقوم و این معقول نیست که چیزی ظرف خودش باشد؟ در جواب می‌گوییم: هیچ عیبی ندارد؛ چون از باب ظرف شدن کل برای جزء است و هیچ اشکالی هم ندارد، پس سَجِّین کتابی است جامع که در آن خیلی سرنوشت‌ها نوشته شده و از آن جمله کتاب و سرنوشت فجار است.^۱

دیدگاه سوم: کتاب مرقوم تجلی حتمی و قطعی بودن ثبت و ضبط اعمال انسان‌ها، سرنوشت فاجران و نیکان

سرنوشت نیکان و فاجران، کاملاً مشخص و معین است، سبزواری و دیگر مفسران معتقدند سرنوشت نیکان دقیق ثبت می‌شود؛ «أی مسجّل فیہ جمیع أعمالهم الصالحة و فیہ ما یسرّهم»^۲ همچنین فاجران گرفتار زندانِ همیشگی در دوزخ‌اند. باید خاطر نشان کرد که محکومیت کفار و تبهکاران به سکونت و عقوبت در دوزخ حکمی است و ثابت و غیر قابل تغییر و تحول و به‌طور حتم به موقع اجراء خواهد شد. همچنین هیچ کار کوچک و بزرگ و صغیره و کبیره‌ای نیست مگر اینکه همه را خدا بی‌کم و کاست ثبت کرده است.^۳ آنچه برای آنان مقدر شده کاملاً روشن است و هیچ ابهامی در آن نیست، به این معنا که حتمی و مشخص است و تخلف‌پذیر نیست.^۴ در نتیجه بررسی اعمال انسان‌ها در می‌یابیم «کتاب مرقوم» مبین و مشخص‌کننده سرنوشت فاجران و نیکان است و به دو قالب علیین و سجّین تقسیم می‌شود.

دیدگاه چهارم: نشانه و نماد تضمین (ضمانت) الهی برای وصال به بهشت

در تفسیر طبری بیان شده است که این کتاب، مکتوبی است که به امانت از سوی خداوند در روز

۱. طباطبایی، المیزان، ج ۲۰، ص ۳۸۲.

۲. سبزواری، مواهب الرحمن، ص ۵۰۳؛ فضل الله، من وحی القرآن، ج ۲۰، ص ۵۳.

۳. کاشانی، الصافی، ج ۱۰، ص ۱۶۹؛ قرآنی، تفسیر نور، ج ۱۰، ص ۴۱۵؛ طبرسی، مجمع البیان، ج ۶، ص ۵۸۷؛ قرشی، احسن الحدیث، ج ۱۲، ص ۱۳۳.

۴. طباطبایی، المیزان، ج ۲۰، ص ۳۸۲؛ کریمی حسینی، تفسیر علیین، ص ۵۸۸؛ بروجردی، تفسیر جامع، ج ۱۰، ص ۳۵۶؛ طبرسی، مجمع البیان، ج ۱۰، ص ۶۹۲.

قیامت از آتش حفظ شده و به بهشت منتهی می‌شود؛ «مَكْتُوبٌ بِأَمَانٍ مِنَ اللَّهِ إِيَّاهُ مِنَ النَّارِ يَوْمَ الْقِيَامَةِ». همچنین باید خاطرنشان کرد که این کتاب، به‌عنوان نشانه‌ای از امانت الهی در روز قیامت و تضمینی برای نجات از آتش جهنم و ورود به بهشت توصیف شده است.^۱

دیدگاه پنجم: مبدا نور آفرینش اهل بیت علیهم‌السلام

شیخ صدوق در کتاب *علل الشرائع* با اسناد خود به محمد بن اسماعیل، او را به محمد بن سنان از زید شحام رسانده است که از امام صادق علیه‌السلام نقل کرده است: «خداوند تبارک و تعالی ما را از نوری آفریده است که از نوری دیگر ایجاد شده و آن نور در طینتی از بالاترین علیین رسوخ کرده است. دل‌های شیعیان ما از آنچه ما خلق شده‌ایم، آفریده شده و بدن‌های آنها از طینتی غیر از آن خلق شده است. دل‌هایشان به سوی ما تمایل دارد؛ زیرا آنها از آنچه ما خلق شده‌ایم، آفریده شده‌اند».^۲ به تعبیری دیگر: دل‌های شیعیان ما را از آنچه ما از آن خلق شده‌ایم، آفریده است. بدن‌های آنها از چیزی غیر از آن خلق شده است، اما دل‌هایشان به سوی ما تمایل دارد؛ زیرا آنها از آنچه ما خلق شده‌ایم، آفریده شده‌اند.

۳. یَشْهَدُهُ الْمُقَرَّبُونَ

«شهادت» در این آیه به معنای معاینه و به چشم خود چیزی را از نزدیک دیدن و بر آن مطلع شدن است، پس مراد این است که مقربین، علیین را با اراده خدای تعالی می‌بینند. همچنین فرشتگانی که در علیین هستند گواهی می‌دهند و کتاب مزبور را حاضر می‌کنند. در خصوص گواهی باید اشاره کرد که هر امتی گواهی دارد و پیامبر اسلام صلی‌الله‌علیه‌وآله‌وسلم، گواه بر آنهاست. همچنین اشاره می‌کنند دریافت نعمت توسط نیکان در آخرت و در حضور دیگران، لذت را چند برابر می‌کند.^۳ به‌طور کلی دیدگاه‌های مرتبط عبارت است از:

دیدگاه اول: پیامبران و ائمه علیهم‌السلام

مقربون انبیاء و ائمه اطهار علیهم‌السلام هستند. اینان نزدیک به کرات خدا شده‌اند در بالاترین و بهترین

۱. طبری، *جامع البیان*، ج ۲۴، ص ۲۱۱.

۲. حویزی، *نور الثقلین*، ج ۵، ص ۵۳۲.

۳. واعظ کاشفی، *مواهب علییه*، ج ۱، ص ۱۳۴؛ طباطبایی، *المیزان*، ج ۲۰، ص ۳۸۷؛ طبرسی، *مجمع البیان*، ج ۲۶، ص ۳۷۶؛ رضایی اصفهانی، *قرآن مهر*، ج ۲۲، ص ۱۱۸؛ قرائتی، *تفسیر نور*، ج ۱۰، ص ۴۱۸؛ طالقانی، *پرتوی از قرآن*، ج ۵، ص ۲۵۳؛ محکم الهواری الاوارسی، *کتاب الله العزیز*، ج ۴، ص ۴۳۸.

مقامات هستند.^۱ برای بیان دقیق‌تر به آیات سوره واقعه نیز اشاره می‌شود که این آیات مردم را هنگام رستاخیز، به سه گروه تقسیم کرده است:

مقربون، اصحاب المشئمة یا اصحاب الیمین، اصحاب المشئمة یا اصحاب الشمال. گروه نخست پیش‌روان و پیش‌آهنگانی هستند که با فروغ عقل مقتبس از ایمان و قدرت عمل در طریق کمال و قرب پیش می‌روند و راه سعادت و خیر را برای رهروان، باز و روشن می‌سازند، این رهبران ممتاز و پیشتاز، پیغمبران، برگزیدگان، سرسالاران قافله خلق، اولین گرایندگان به اسلام و هر آیین خدایی هستند.^۲ به عبارت دیگر، «مقربین» قومی از اهل بهشت‌اند که درجه‌شان از درجه عموم ابرار بالاتر است. مناسب‌تر با معنایی که برای آیات قبل کردیم این است که بگوییم: «شهادت» در این جمله به معنای معاینه و به چشم خود دیدن است و «مقربین» قومی از اهل بهشت‌اند که درجه‌شان از درجه عموم ابرار به بیانی که در تفسیر آیه «عَيْنًا يَشْرَبُ بِهَا الْمُقَرَّبُونَ» خواهد آمد بالاتر است، پس مراد این است که مقربین، علیین را با ارائه خدای تعالی می‌بینند و خدای عزوجل نظیر این مشاهده را درباره دوزخ آورده و فرموده: «كَلَّا لَوْ تَعْلَمُونَ عِلْمَ الْبَاقِينَ * لَتَرَوُنَّ الْجَحِيمَ» و از این آیه استفاده می‌شود که مقربین همان اهل یقین‌اند.^۳

دیدگاه دوم: مؤمنان برگزیده و خاص

همچنین، این گروه را می‌توان از مؤمنانی دانست که در اطاعت امر الهی از دیگران سبقت و پیشی گرفته‌اند. اصحاب میمنه یا یمین، اشخاص با ایمان و منشأ برکت و خیرند که با ایمان اقتباسی و قدرت عمل در طریق مقربین سابقین پیش می‌روند و نقشه‌های سعادت و خیر آنها را بالا می‌برند. مقربون گروهی از خاصان و برگزیدگان مؤمن هستند که مقامی بسیار والا دارند، شاهد و ناظر نامه اعمال ابرار و نیکان دیگر هستند.^۴

دیدگاه سوم: فرشتگان ناظر اعمال

در این آیه به توصیف مقربین از فرشتگان و علویان که دارای مقام معلوم و قرب همیشگی و معین هستند، پرداخته شده است. فرشتگانی که ناظر بر نامه اعمال یا سرنوشت حتمی ابرار و نیکان‌اند.

۱. طباطبایی، المیزان، ج ۲۰، ص ۲۳۵؛ طبرسی، مجمع البیان، ج ۲۶، ص ۳۷۶؛ طیب، اُطیب البیان، ج ۱۴، ص ۴۲؛ امین اصفهانی، مخزن العرفان، ج ۱۵، ص ۵۷.
۲. طالقانی، پرتوی از قرآن، ج ۵، ص ۲۵۳؛ بروجردی، تفسیر جامع، ج ۱۰، ص ۳۵۶.
۳. طباطبایی، المیزان، ج ۲۰، ص ۳۸۷؛ مکارم شیرازی، تفسیر نمونه، ج ۲۶، ص ۲۷۲؛ هاشمی رفسنجانی، تفسیر راهنما، ص ۱۸۸.
۴. مکارم شیرازی، تفسیر نمونه، ج ۲۶، ص ۲۷۲؛ هاشمی رفسنجانی، همان.

نامه اعمال نیکان را مقربان درگاه الهی مشاهده می‌کنند و بر آن گواهی می‌دهند. مقربان، همان فرشتگان ناظر اعمال هستند که مقامی والا دارند: «لَنْ يَسْتَنْكِفَ الْمَسِيحُ أَنْ يَكُونَ عَبْدًا لِلَّهِ وَلَا الْمَلَائِكَةُ الْمُقَرَّبُونَ وَمَنْ يَسْتَنْكِفْ عَنْ عِبَادَتِهِ وَيَسْتَكْبِرْ فَسَيَحْشُرُهُمْ إِلَيْهِ جَمِيعًا»^۱ تعبیر «مقربین» را برای فرشتگان به کار برده است. علاوه بر آن عوفی از ابن عباس نقل کرده است که این کتاب را مقربان؛ یعنی فرشتگان، از هر آسمان مشاهده می‌کنند.^۲

دیدگاه چهارم: مقربان هر آسمان

ابن جریر و ابن ابی حاتم و ابن منذر و ابن جریر، در تفسیر «يَشْهَدُهُ الْمُقَرَّبُونَ» می‌گویند: «این به معنای مقربان، از هر آسمان است».^۳

کاربرد قرآنی واژگان

۱. معنانشناسی «و ما ادراک» در کاربردهای قرآن

«و ما ادراک» دو معنا دارد: الف) معنای مثبت؛ اشاره به اموری برتر از تصورات؛ ب) معنای منفی؛ اشاره به مسائل ماورایی و دور از فهم؛ مانند: کیفیت دوزخ.

ردیف	عنوان	متن عربی	ترجمه
۱	آیه ۲ سوره قدر	وَمَا أَدْرَاكَ مَا لَيْلَةُ الْقَدْرِ	و تو چه می‌دانی شب قدر چیست؟!
۲	آیه ۱۹ مطففین	وَمَا أَدْرَاكَ مَا عَلِيُّونَ	و چگونه به حقیقت علیین آگاه توانی شد؟
۳	آیه ۲ طارق	وَمَا أَدْرَاكَ مَا الطَّارِقُ	و تو چه دانی که اختر شبگرد چیست؟
۴	آیه ۲۷ مدثر	وَمَا أَدْرَاكَ مَا سَقَرٌ	و تو چگونه توانی یافت که سختی عذاب دوزخ تا چه حد است؟
۵	آیه ۳ حاقه	وَمَا أَدْرَاكَ مَا الْحَاقَّةُ	چگونه سختی و عظمت آن روز را درک توانی کرد؟

۱. نساء / ۱۷۲.

۲. ابن کثیر، القرآن العظيم، ج ۸، ص ۳۴۸؛ خطیب، السراج المنیر، ج ۱۶، ص ۱۴۹۴؛ مکارم شیرازی، تفسیر نمونه، ج ۲۶، ص ۲۷۲؛ طالقانی، پرتوی از قرآن، ج ۵، ص ۲۵۳؛ بروجردی، تفسیر جامع، ج ۷، ص ۳۶۶؛ لاهیجی، شریف لاهیجی، ج ۴، ص ۷۳۹؛ مغنیه، الکاشف، ج ۸، ص ۶۷؛ حسن اصفهانی، تفسیر صفی علی شاه، ص ۸۱۲؛ بروجردی، تفسیر جامع، ج ۱۰، ص ۳۵۶؛ سلطان محمد بن حیدر، بیان السعادة فی مقامات العبادة، ج ۱۴، ص ۴۷۲؛ بیضاوی، انوار التنزیل و اسرار التأویل، ج ۵، ص ۲۹۵؛ مکارم شیرازی، تفسیر نمونه، ج ۲۰، ص ۳۴؛ سمرقندی، تفسیر بحر العلوم، ج ۳، ص ۵۵۸؛ فضل الله، من وحی القرآن، ج ۲۰، ص ۵۳.

۳. سیوطی، الدر المنثور، ج ۶، ص ۳۲۶؛ عوفی، القرآن الکریم، ص ۱۴۵.

ردیف	عنوان	متن عربی	ترجمه
۶	آیه ۱۴ مرسلات	وَمَا أَدْرَاكَ مَا يَوْمُ الْفَصْلِ	و تو چگونه می توانی عظمت و سختی آن روز جدایی را تصور کنی؟
۷	آیه ۱۷ انفطار	وَمَا أَدْرَاكَ مَا يَوْمَ الدِّينِ	تو چه می دانی روز جزا چیست؟
۸	آیه ۸ مطففین	وَمَا أَدْرَاكَ مَا سَجِينٌ	تو چه می دانی «سجین» چیست؟
۹	آیه ۳ قارعه	وَمَا أَدْرَاكَ مَا الْقَارِعَةُ	و تو چه می دانی که حادثه کوبنده چیست؟! (آن حادثه همان روز قیامت است)
۱۰	آیه ۱۰ قارعه	وَمَا أَدْرَاكَ مَا هِيَهٗ	و چگونه سختی هاویه را تصور توانی کرد؟

۲. معنانشناسی «علیون»

«علیون» از ریشه «علی» به معنای برتر و بزرگتر است. در ترکیب با «ال» به صورت «إِلِ عَلِيُون» به معنای خدای برتر و بزرگتر آمده است.

ردیف	عنوان آیه	متن عربی	ترجمه
۱	آیه ۱ الاعلی	سَبِّحْ اسْمَ رَبِّكَ الْأَعْلَى	نام پروردگار والای خود را به پاکی بستای
۲	آیه ۴۶ مؤمنون	إِلَىٰ فِرْعَوْنَ وَمَلَأَتْهُ فَاسْتَكْبَرُوا وَكَانُوا قَوْمًا	به سوی فرعون و بزرگانش که کبر می ورزیدند و مردمی بلندپرواز بودند
۳	آیه ۱۸ مطففین	كَلَّا إِنَّ كِتَابَ الْأَبْرَارِ لَفِي عَلِيَيْنَ	چنین نیست [که می پندارید] مسلماً کارنامه اعمال نیکان در علیین است.
۴	آیه ۱۹ مطففین	وَمَا أَدْرَاكَ مَا عَلِيُون	تو چه می دانی که علیین چیست؟

۳. معنانشناسی «کتاب»

قرآن کریم برای کتب آسمانی و نیز برای سخن مکتوب، ارزش و اهمیت فوق العاده ای قائل شده است. به عنوان نمونه در آیه ۱۴۵ سوره اعراف می توان به موسی بن عمران اشاره کرد که خداوند انواع و اقسام مواعظ و تشخیص هر چیزی را در «الواح» نوشته بود که در طور سینا به او داده شد؛ «وَكُنْتَبْنَا لَهُ فِي الْأَلْوَابِ مِنْ كُلِّ شَيْءٍ مَوْعِظَةً وَتَفْصِيلًا لِكُلِّ شَيْءٍ فَخَذَهَا بِقُوَّةٍ وَأَمَرَ قَوْمَكِ يَا خُذُوا بِأَحْسَنِهَا سَأُرِيكُمْ دَارَ الْفَاسِقِينَ»؛ همچنین قرآن کریم در آیه ۸۷ سوره بقره می فرماید: «وَلَقَدْ آتَيْنَا مُوسَى الْكِتَابَ وَقَفَّيْنَا مِنْ بَعْدِهِ بِالرُّسُلِ وَآتَيْنَا عِيسَى ابْنَ مَرْيَمَ الْبَيِّنَاتِ وَأَيَّدْنَاهُ بِرُوحِ الْقُدُسِ أَفَكُلَّمَا جَاءَكُمْ رَسُولٌ بِمَا لَا تَهْوَى أَنْفُسُكُمْ اسْتَكْبَرْتُمْ فَفَرِيقًا كَذَّبْتُمْ وَفَرِيقًا تَقْتُلُونَ» و به یقین به موسی کتاب (تورات) دادیم؛ همچنین قرآن

کریم یهودیان را «اهل الكتاب» معرفی می‌نماید تا بیانگر این ارزش باشد که آنها کسانی هستند که از قبل، وحی الهی را به صورت مکتوب دریافت کرده‌اند.

یکی دیگر از معانی واژه «کتاب»، جمع است؛ یعنی به این لحاظ، قرآن را «کتاب» خوانده‌اند که انواع دانش‌ها و خبرها و قصه‌ها، در این کتاب آسمانی جمع شده است.^۱ از جمله معانی دیگر می‌توان به نامه عمل، نامه نوشته شده، لوح محفوظ، قضا و قدر الهی، سند قانونی.

ردیف	عنوان آیه	متن عربی	ترجمه
۱	آیه ۲۹ ص	كِتَابٌ أَنْزَلْنَاهُ إِلَيْكَ مُبَارَكٌ لِيَدَّبَّرُوا آيَاتِهِ وَلِيَتَذَكَّرَ أُولُو الْأَلْبَابِ	[ای پیامبر] کتابی که آن را به سوی تو فرو فرستادیم، منشاء خیر و برکت است تا درآیات آن بیندیشند و خردمندان پند گیرند.
۲	آیه ۳ آل عمران	نَزَّلَ عَلَيْكَ الْكِتَابَ بِالْحَقِّ مُصَدِّقًا لِمَا بَيْنَ يَدَيْهِ وَأَنْزَلَ التَّوْرَةَ وَالْإِنْجِيلَ	این کتاب را که تصدیق کننده کتاب‌های آسمانی پیش از آن است به حق بر تو فرو فرستاد و (نیز) تورات و انجیل را فرو فرستاد.
۳	آیه ۱۳ اسراء	وَكُلِّ إِنْسَانٍ أَلْزَمْنَاهُ طَائِرَهُ فِي عُنُقِهِ وَنُخْرِجُ لَهُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ كِتَابًا يَلْقَاهُ مَشْهُورًا	و عمل هر انسانی را برای همیشه ملازم او نموده‌ایم، و روز قیامت نوشته‌ای را [که کتاب عمل اوست] برای او بیرون می‌آوریم که آن را پیش رویش گشوده می‌بیند.
۴	آیه ۲۹ نمل	قَالَتْ يَا أَيُّهَا الْمَلَأُؤِنَّ الْقِيَّ إِلَى كِتَابٍ كَرِيمٍ	این نامه مرا ببر و بر آنان بیفکن؛ سپس برگرد (و در گوشه‌ای توقف کن) بین آنها چه عکس العملی نشان می‌دهند!
۵	آیه ۵۹ انعام	وَعِنْدَهُ مَفَاتِحُ الْغَيْبِ لَا يَعْلَمُهَا إِلَّا هُوَ وَيَعْلَمُ مَا فِي الْبَرِّ وَالْبَحْرِ وَمَا تَسْقُطُ مِنَ وَرَقَةٍ إِلَّا يَعْلَمُهَا وَلَا حَبَّةٍ فِي ظُلْمَاتٍ الْأَرْضِ وَلَا رَطْبٍ وَلَا يَابِسٍ إِلَّا فِي كِتَابٍ مُبِينٍ	و کلیدهای غیب فقط نزد اوست، و کسی آنها را جز او نمی‌داند. و به آنچه در خشکی و دریاست، آگاه است، و هیچ برگی نمی‌افتد مگر آنکه آن را می‌داند، و هیچ دانه‌ای در تاریکی‌های زمین، و هیچ تر و خشکی نیست مگر آنکه در کتابی روشن [ثبت] است.
۶	آیه ۶۸ انفال	لَوْلَا كِتَابٌ مِنَ اللَّهِ سَبَقَ لَمَسَّكُمْ فِيمَا أَخَذْتُمْ عَذَابٌ عَظِيمٌ	اگر فرمان و حکم لازمی که از سوی خدا گذشته است، نبود [که پیش از اتمام حجت کسی را عذاب نکند] مسلماً شما را به سبب اسیرانی که [بدون اجازه پیامبر و پیش از شروع جنگ] گرفتید، عذابی بزرگ می‌رسید.

۴. کاربرد «مقرب» و مشتقات آن در قرآن کریم

مقربان درگاه الهی به کسانی گفته می‌شود که توانسته‌اند به خداوند نزدیک شوند. البته از آنجا که خداوند، موجودی مادی نیست؛ لذا این قرب و نزدیک شدن به معنای مادی آن نیست بلکه به جهات روحانی و معنوی است همانند اهل بیت علیهم‌السلام، فرشتگان و بندگان مخلص خداوند.

ردیف	عنوان آیه	متن عربی	ترجمه
۱	آیه ۲۵ آل عمران	إِذْ قَالَتِ الْمَلَائِكَةُ يَا مَرْيَمُ إِنَّ اللَّهَ يُبَشِّرُكِ بِكَلِمَةٍ مِنْهُ اسْمُهُ الْمَسِيحُ عِيسَى ابْنُ مَرْيَمَ وَجِيهًا فِي الدُّنْيَا وَالْآخِرَةِ وَمِنَ الْمُقَرَّبِينَ	زمانی که فرشتگان گفتند: ای مریم! یقیناً خدا تو را به کلمه‌ای از سوی خود که نامش مسیح عیسی بن مریم است مژده می‌دهد که در دنیا و آخرت دارای مقبولیت و آبرومندی و از مقربان است.
۲	آیه ۲۸ مطفین	عَيْنًا يَشْرَبُ بِهَا الْمُقَرَّبُونَ	[آن] چشمه‌ای که همواره مقربان از آن می‌نوشند.
۳	آیه ۱۷۲ نساء	لَنْ يَسْتَنْكِفَ الْمَسِيحُ أَنْ يَكُونَ عَبْدًا لِلَّهِ وَلَا الْمَلَائِكَةُ الْمُقَرَّبُونَ وَمَنْ يَسْتَنْكِفْ عَنْ عِبَادَتِهِ وَيَسْتَكْبِرْ فَسَيَحْشُرُهُمْ إِلَيْهِ جَمِيعًا	هرگز مسیح از این ابا نداشت که بنده خدا باشد؛ و نه فرشتگان مقرب او (از این ابا دارند). و آنها که از عبودیت و بندگی او، روی برتابند و تکبر کنند، بزودی همه آنها را (در قیامت) نزد خود جمع خواهد کرد.
۴	آیه ۱۰، ۱۱ و ۱۲ واقعه	وَالسَّابِقُونَ السَّابِقُونَ * أُولَئِكَ الْمُقَرَّبُونَ * فِي جَنَّاتِ النَّعِيمِ	وسبقت‌گیرندگان مقدم‌اند همان مقربان [خدا] در باغستان‌های پر نعمت‌اند.
۴	آیه ۸۸ و ۸۹ واقعه	فَأَمَّا إِنْ كَانَ مِنَ الْمُقَرَّبِينَ * فَرَوْحٌ وَرَيْحَانٌ وَجَنَّتُ نَعِيمٍ	و اما اگر او از مقربان باشد در آسایش و راحت و بهشت پر نعمت خواهد بود
۵	آیه ۲۱ مطفین	يَشْهَدُهُ الْمُقَرَّبُونَ	مقربان آن را مشاهده می‌کنند.

دیدگاه مختار

بر اساس بررسی معنایی آیات شریفه، چند معنا در آیات مذکور به شرح ذیل نهفته است:

اولاً، آیه «وَمَا أَذْرَاكَ مَا عَلِيُّونَ» یک بیان بلاغی و نماد مقام والای نیکوکاران است. این واژه ارتباطی مستقیم با عدالت الهی و جایگاه بهشتی دارد. همچنین به عنوان یک راهنمای عملی برای زندگی فردی و اجتماعی ما اثرگذار است. باید خاطر نشان کرد که اعمال ما در این دنیا تأثیرات عمیقی در آخرت خواهد داشت و این نکته ما را به سمت انجام کارهای نیکو و مثبت هدایت خواهد کرد.

ثانیاً، «کتاب مرقوم» نمادی از عدالت الهی و نظام دقیق ثبت اعمال انسان هاست، در حالی که دیدگاه اهل سنت آن را نماد تقدیر الهی می‌داند. این مفهوم از یک سو بر مسئولیت‌پذیری فردی تأکید دارد و از سوی دیگر، یادآور نظارت همیشگی خدای متعال بر اعمال انسان‌ها و نیکوکاران و اطاعت‌کنندگان است. کتاب مرقوم در قرآن به دو نوع اشاره دارد: یکی برای فجار (سجین) و دیگری برای ابرار (علیین)، که این تمایز بر اساس عدالت مطلق الهی است.

ثالثاً، آیه «يَشْهَدُهُ الْمُقَرَّبُونَ»، به صراحت مقربون را نماینده فرشتگان و نیکوکاران معرفی کرده است. همچنین به اهمیت و ارزش اعمال نیکوکاران در آخرت تأکید می‌کند. این آیه نشان‌دهنده مقام والای افرادی است که به واسطه ایمان و اعمال صالح خود به مقام قرب الهی دست یافته‌اند و به گواهی بر اعمال نیکوکاران مأموریت دارند.

تحلیل معنایی آیات نشان می‌دهد که واژگان قرآنی در تبیین نظام ارزشی و عدالت الهی نقش بی‌بدیل دارند. همچنین می‌توان اشاره کرد به اهمیت نیکوکاری، نقش گواهی‌دهندگان الهی، انگیزه برای رشد فردی و اجتماعی، توجه به نیت و خلوص عمل، اهمیت رضایت خداوند از اعمال بندگان و تأثیر آن بر سرنوشت آنها در آخرت.

منابع و مآخذ

- قرآن کریم.
- ابن شهرآشوب، محمد بن علی (۱۳۶۹ ش). متشابه القرآن و مختلفه. قم: بیدار.
- آدینه‌وند لرستانی، محمدرضا (۱۳۷۷ ش). کلمة الله العلیا. تهران: اسوه.
- اشکوری، محمد بن علی (۱۳۷۳ ش). تفسیر شریف لاهیجی. تهران: نشر داد.
- امامی، محمدجعفر (۱۳۸۵ ش). شأن نزول آیات قرآن. قم: مدرسه الإمام علی بن ابی طالب علیه السلام.
- امین اصفهانی، نصرت‌بیگم (بی‌تا). مخزن العرفان در تفسیر قرآن. اصفهان: انجمن حمایت از خانواده‌های بی‌سرپرست اصفهان.
- تقفی‌تهرانی، محمد (۱۳۶۰ ق). روان جاوید در تفسیر قرآن مجید. تهران: برهان.
- جرجانی، حسین بن حسن (۱۳۳۷ ش). تفسیر گازر: جلاء الاذهان و جلاء الاحزان. تهران: بی‌نا.
- جعفری، یعقوب (۱۳۹۸ ش). تفسیر کوثر. قم: هجرت.
- چرخ، یعقوب بن عثمان (۱۳۷۸ ش). تفسیر یعقوب چرخ. تهران: فرتاب.
- حسینی شیرازی، محمد (۱۴۲۴ ق). تقریب القرآن إلى الأذهان. بیروت: بی‌نا.
- خسروانی، علیرضا (۱۳۹۰ ق). تفسیر خسروی. تهران: کتابفروشی اسلامیة.

- دیوبندی، محمود حسن (۱۳۸۵ ش). تفسیر کابلی از دیدگاه اهل سنت. تهران: احسان.
- رازی، ابوالفتوح حسین بن علی (۱۳۷۱ ش). روض الجنان و روح الجنان فی تفسیر القرآن. مشهد: بنیاد پژوهش‌های اسلامی.
- رضایی اصفهانی، محمدعلی (۱۳۸۷ ش). تفسیر قرآن مهر. قم: پژوهش‌های تفسیر و علوم قرآن.
- شاه‌عبدالعظیمی، حسین (۱۳۶۳ ش). تفسیر اثنی عشری. تهران: میقات.
- صادقی تهرانی، محمد (۱۳۸۸ ش). ترجمان فرقان. قم: شکرانه.
- طالقانی، سید محمود (۱۳۶۲ ش). پرتوی از قرآن. تهران: شرکت سهامی انتشار.
- طباطبائی، سید محمدحسین (۱۳۸۴ ش). المیزان فی تفسیر القرآن. تهران: اسلام.
- طبرسی، فضل بن حسن (بی تا). مجمع البیان لعلوم القرآن. تهران: فراهانی.
- طیب، سید عبدالحسین (۱۳۷۸ ش). أطیب البیان فی تفسیر القرآن. تهران: اسلام.
- عبدالله بن عباس، ابن عباس (۱۴۲۵ق). تنویر المقباس من تفسیر ابن عباس. بیروت: دار الکتب العلمیة.
- عطیه عوفی، عطیه بن سعد (۱۳۸۸ ش). تفسیر القرآن الکریم. قم: دلیل ما.
- فیضی، ابوالفیض بن مبارک (۱۴۱۷ق). سواطع الألهام فی تفسیر کلام الملك العلام. بی جا: سید مرتضی آیت‌الله‌زاده شیرازی.
- قرائتی، محسن (۱۳۸۸ ش). تفسیر نور. تهران: مرکز فرهنگی درس‌هایی از قرآن.
- قرشی، سید علی اکبر (۱۳۷۷ ش). تفسیر احسن الحدیث. تهران: بنیاد بعثت.
- کاشانی، فتح‌الله بن شکرالله (۱۳۳۶ ش). تفسیر کبیر منهج الصادقین فی الزام المخالفین. تهران: کتابفروشی و چاپخانه محمدحسن علمی.
- کاشفی، حسین بن علی (۸۹۷-۸۹۹ق). تفسیر حسینی (مواهب علیّه). سراوان: کتابفروشی نور.
- مدرسی، سید محمدتقی (۱۴۹۱ق). من هدی القرآن. تهران: دار محیی الحسین علیه السلام.
- مشکینی اردبیلی، علی (۱۳۹۲ ش). تفسیر روان. قم: دار الحدیث.
- مغنیه، محمدجواد (۱۳۸۶ ش). تفسیر کاشف، قم: بوستان کتاب.
- مکارم شیرازی، ناصر و همکاران (۱۳۷۴ ش). تفسیر نمونه. تهران: دار الکتب الإسلامیة.
- میبیدی، احمد بن محمد (۱۳۷۱ ش). کشف الاسرار و عدة الابرار. تهران: امیر کبیر.
- نهاوندی، محمد (۱۳۸۶ ش). نفحات الرحمن فی تفسیر القرآن. تهران: بنیاد بعثت.
- هاشمی رفسنجانی، اکبر (۱۳۸۶ ش). تفسیر راهنما. قم: بوستان کتاب.